

УДК 378.1

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.spec.1.06>

Глінчук Ю. О.

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ З ОХОРОНИ ПРАЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОСТУПУ УКРАЇНИ

Звертається увага на необхідність розвитку соціальної відповідальності з охорони праці майбутніх учителів (як свідомого ставлення до вимог суспільної необхідності щодо збереження життя, здоров'я та працездатності здобувачів освіти) у контексті європейського вибору України та ролі освіти в забезпеченні сталого розвитку суспільства. Здійснюється теоретичний аналіз проблеми розвитку соціальної відповідальності з охорони праці майбутніх учителів як складової частини їх працезахоронної підготовки. Виявлено, що усвідомлення в Україні впливу вчителів на життя, здоров'я та працездатність здобувачів загальної середньої освіти на тлі імплементації європейських цінностей знайшло відображення в основоположних освітніх документах і в наукових дослідженнях. Проте встановлено, що за час здобуття загальної середньої освіти представники нового покоління масово втрачають своє здоров'я. Зазначено брак розвитку соціальної відповідальності з охорони праці майбутніх учителів на етапі фахової підготовки через низку таких причин: часті зміни (або її відсутність) стандартів вищої освіти; вилучення працезахоронних дисциплін з освітніх програм підготовки майбутніх учителів; неефективність розвитку соціальної відповідальності з охорони праці через окремі освітні компоненти; перенесення змісту навчального матеріалу з відповідних курсів, які викладаються вже більш тривалий термін для майбутніх фахівців інших галузей (передусім технічних); брак застосування інноваційних навчальних технологій. На основі викладеного робиться висновок, що розвиток соціальної відповідальності з охорони праці майбутніх учителів потребує суттєвого вдосконалення, зважаючи на гостру потребу в підвищенні рівня охорони праці здобувачів загальної середньої освіти як стратегічного суспільного потенціалу української нації.

Ключові слова: соціальна відповідальність, охорона праці, майбутні вчителі, здобувачі загальної середньої освіти.

Межуючи з Європейським Союзом (далі – ЄС), де панують ідеї демократії й верховенства права на тлі високого цивілізаційного розвитку, та Російською Федерацією, яка сповідує середньовічні імперсько-колоніальні інтереси на тлі тоталітаризму, Україна після здобуття незалежності зробила свідомий проєвропейський вибір, що зумовило потреби відповідних змін і вдосконалення.

Однією зі стратегічних цілей ЄС є фундаментальне впровадження ідей сталого розвитку людства (як розвитку, що задовольняє потреби нинішніх поколінь без шкоди для здатності в задоволенні потреб майбутніх поколінь) у всі сфери людської діяльності [15]. Це знаходить логічне відображення також в освітніх стратегіях. Зокрема, з огляду на те, що в європейських країнах (як і в інших розвинутих країнах) вагома роль у контексті сталого розвитку відводиться охороні праці (рівень охорони праці ототожнюється з рівнем розвитку держави), у закладах вищої освіти ЄС велике значення має працезахоронна підготовка майбутніх фахівців не лише технічної, а й соціономічної сфери, зокрема й майбутніх учителів [5]. Це пов'язано з тим, що вчителі мають вагомий вплив на здоров'я здобувачів освіти, які через 10–15 років переходять у категорію працівників. А працівники – це єдина категорія населення, що наповнює бюджет держави, тоді як інші категорії (діти дошкільного віку, здобувачі освіти, ті, що перебувають у декретній відпустці, пенсіонери, інваліди тощо) лише потребують державних видатків, хоча незначна частина їх теж працюють. Тобто абсолютно очевидно, що чим вищий рівень здоров'я працівників, тим вища в них працездатність (результативність праці). А втрата здоров'я ще на етапі здобуття загальної середньої освіти негативно відбивається на подальшому здоров'ї працівників. Отже, саме це й зумовлює соціальну необхідність у підвищенні рівня охорони праці представників молоді за період здобуття загальної середньої освіти, зокрема, шляхом розвитку соціальної відповідальності з охорони праці майбутніх учителів (як свідомого ставлення до вимог суспільної необхідності щодо збереження життя, здоров'я та працездатності здобувачів освіти). На необхідність сформованості в педагогів соціальної відповідальності з охорони праці вказує й А. Цина [11]. Адже соціальна відповідальність є найважливішим елементом взаємозв'язку особи та суспільства, регулятором поведінки індивіда відповідно до вимог суспільства [16, с. 160]. Водночас саме сформованість соціальної відповідальності забезпечує надалі розвиток професійної майстерності та безперервне самовдосконалення [14].

Усвідомлення в нашій державі впливу вчителів на життя, здоров'я та працездатність здобувачів загальної середньої освіти на тлі імплементації європейських цінностей знайшло відображення в низці документів (Закон України “Про освіту”, Закон України “Про загальну середню освіту”, Указ Президента України “Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового середовища у новій українській школі”, розпорядження Кабінету Міністрів України “Про схвалення Концепції розвитку державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти “Нова українська школа” на період до 2029 р.” тощо) та привернуло увагу дослідників.

Зокрема, нерозривність виховання та здоров'я, яке завжди було й залишається головним чинником безпеки нації, підкреслює Т. Бережна [2].

У результаті проведеного аналізу світового досвіду здоров'язбереження В. Єфімова зазначає, що в суспільстві зростає роль закладу освіти у формуванні навичок здоров'язбережувальної діяльності здобувачів освіти, отже, у формуванні здорової нації [8].

Безпосередній вплив освіти на життя, здоров'я та працездатність її здобувачів визнають і Ю. Багно, Ю. Бойчук, О. Ващенко, С. Омельченко, Т. Осадченко, І. Сапуга, Н. Сисоєнко, Л. Сливка й інші.

Водночас здійснений теоретичний аналіз засвідчує стрімку втрату здоров'я молоддю за період здобуття загальної середньої освіти.

Так, І. Калиниченко, О. Стеценко, Н. Стеценко, Т. Стефанік, відповідно до статистичних показників, виведених на основі епідеміологічних досліджень, наводять інформацію, що кількість здорових здобувачів освіти за період навчання в закладі загальної середньої освіти зменшується з 86,59% до 10,0–25,81%, причому 52,69% мають функціональні відхилення [9].

Результати детального дослідження стану здоров'я здобувачів загальної середньої освіти та чинників, що на нього впливають, здійсненого С. Няньковським, М. Яцулою, М. Чикайлом та І. Пасечнюком, засвідчують значне погіршення здоров'я молоді за період навчання в закладах загальної середньої освіти, адже якщо до першого класу приходять приблизно 80% відносно здорових дітей, то одинадцятий клас закінчують відносно здоровими лише приблизно 10% [10].

Саме за період здобуття загальної середньої освіти, відповідно до Щорічної доповіді про стан здоров'я населення, санітарно-епідеміологічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України за 2015 р., реєструється й найвища поширеність захворювань і накопичення хронічної патології [12].

Відповідно до Щорічної доповіді про стан здоров'я населення, санітарно-епідеміологічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України за 2017 р., уже на кінець першого класу кількість абсолютно здорових дітей зменшується з 10,1 до 3,8%, кількість дітей із функціональними відхиленнями – з 59,7 до 46,2%, проте кількість дітей із хронічною захворюваністю збільшується із 30,2 до 49,4% [13].

Про те, що за час навчання у школі здобувачі освіти не лише здобувають знання, а і “втрачають” своє здоров'я, говорить дослідниця Л. Демінська [7].

Отже, можна констатувати, що нині за період здобуття загальної середньої освіти молодь стрімко втрачає своє здоров'я, що суперечить стратегії сталого розвитку людства.

Однією із причин такого стану речей, на наш погляд, є недоліки фахової підготовки майбутніх учителів, що і призводить до браку сформованості в них соціальної відповідальності з охорони праці.

Наше переконання щодо недоліків фахової підготовки майбутніх учителів у контексті втрати здоров'я представниками нового покоління за період здобуття загальної середньої освіти корелює з низкою таких висновків.

Так, В. Білик наголошує, що в контексті високої частоти захворювань здобувачів освіти особливо гострою стає проблема підвищення ефективності професійної підготовки педагогічних кадрів [3].

Про те, що практика останніх років засвідчує істотні недоліки в підготовці вчительських кадрів до здоров'язбережувальної діяльності, говорить М. Васильєва [4].

На необхідності вдосконалення підготовки майбутніх учителів до здоров'язбережувальної та здоров'яформувальної діяльності наголошує І. Авдєєнко [1].

Вагомим кроком до вдосконалення працезахоронної підготовки майбутніх учителів стало видання 21 жовтня 2010 р. Міністерством освіти і науки України, Міністерством надзвичайних ситуацій України та Держгірпромнаглядом (нині Держпраці) спільного наказу “Про організацію та вдосконалення навчання з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності та цивільного захисту у вищих навчальних закладах України”. Відповідно до цього документа, у закладах вищої освіти статусу нормативних набули дисципліни “Основи охорони праці” й “Охорона праці в галузі”. Однак у зв'язку з наданням автономії закладам вищої освіти 30 травня 2014 р. Верховною Радою України згаданий наказ було скасовано. Це збіглося зі зменшенням аудиторного навантаження на здобувачів вищої освіти та зі зменшенням загальної кількості абітурієнтів (представників покоління, народжених у складні 90-ті рр.). Отже, у закладах вищої освіти (далі – ЗВО) сформувався дефіцит годин і ставок, що призвело до складання нових навчальних планів випусковими кафедрами, коригованих таким чином, щоб максимальна кількість дисциплін викладалась саме їхніми педагогами. Унаслідок цього в окремих ЗВО працезахоронні дисципліни з курсу підготовки майбутніх учителів було вилучено.

Вилученню працезахоронних дисциплін з освітніх програм підготовки фахівців сприяли й відсутність чи часті зміни стандартів вищої освіти для деяких спеціальностей або ж надто узагальнені формулювання щодо набуття необхідних компетентностей. Часто, якщо внаслідок змін у стандартах вищої освіти прописані компетентності щодо збереження життя та здоров'я (фізичного та психологічного), створення безпечного, комфортного простору в закладах освіти, дотримання вимог безпеки життєдіяльності, санітарії та гігієни тощо, відповідно до освітніх програм, формування цих компетентностей передбачено окремими освітніми компонентами, що, на наш погляд, не є дієвими. Адже, наприклад, під час викладання дисципліни “Методика навчання природознавства” майбутні вчителі початкових класів вивчають, як знайомити дітей із поняттями живої і неживої природи, із Червоною книгою, із кліматом, рельєфом, сезонними явищами тощо і в якийсь момент вони отримують інформацію (до того ж іноді неповну) про заходи безпеки під час

проведення екскурсій у природу. На тлі основного змісту дисципліни це є настільки епізодичним і фрагментарним, що його важливість не просто втрачається, а навіть на належному рівні не сприймається. Водночас майбутні вчителі не усвідомлюють на належному рівні впливу вчителя на життя, здоров'я та працездатність здобувачів загальної середньої освіти та пролонгованість наслідків втрати здоров'я представниками молодого покоління в соціальному контексті. Проте під час вивчення “Основ охорони праці” й “Охорони праці в галузі” ідеї досягнення безпеки, збереження життя, здоров'я та працездатності є основоположними, що і сприяє формуванню соціальної відповідальності з охорони праці.

Водночас аналіз освітніх програм іноді виявляє нелогічні речі, як-от формування компетентності щодо створення безпечного та здоров'язбережувального середовища в початкових класах викладанням дисципліни “Педагогіка вищої школи”.

Окрім проблеми наявності дисциплін, які б забезпечували працезахоронну підготовку майбутніх учителів, мали (і мають) місце проблеми методичного характеру. Так, свого часу нововведення “Основ охорони праці” й “Охорони праці в галузі” до освітніх програм підготовки майбутніх фахівців педагогічних спеціальностей, неналежна їй диференціація стосовно сфери освіти на галузевому рівні, брак відповідних науково-методичних розробок, відсутність практичного досвіду роботи в закладах загальної середньої освіти у викладачів призвели до автоматичного перенесення змісту навчального матеріалу з відповідних курсів, які викладаються вже більш тривалий термін для майбутніх фахівців інших галузей (передусім технічних), що сформувало значний розрив між змістом навчання та майбутніми професійними обов'язками. Хоча варто зазначити, що окремі вчені (Р. Білик, Г. Кривошеєва, О. Тимошук та інші) робили спроби адаптації подачі матеріалу для педагогічних спеціальностей, однак ці поодинокі кроки у своїй сукупності не спричинили появи нової стратегії викладання працезахоронних дисциплін для майбутніх педагогів [6, с. 57–60].

Ще однією проблемою методичного характеру стала проблема застосовуваних технологій, зокрема інноваційних, дієвість яких нині є загальновизнаною [6, с. 231].

Отже, зазначене вище дає підстави стверджувати, що попри визначальну роль розвитку соціальної відповідальності з охорони праці майбутніх учителів у контексті забезпечення сталого розвитку та європейського поступу України, імплементація європейських цінностей і освітніх стратегій знайшла відображення переважно в освітніх документах і наукових дослідженнях. Практика ж підготовки майбутніх учителів потребує суттєвого вдосконалення, зважаючи на гостру потребу в підвищенні рівня охорони праці здобувачів загальної середньої освіти як майбутнього української нації, її генофонду та стратегічного суспільного потенціалу.

Використана література:

1. Авдеєнко І. Розвиток культури здоров'я студентів в освітньому середовищі вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Харків, 2016. 238 с.
2. Бережна Т. Формування здоров'язбережувального середовища у загальноосвітньому навчальному закладі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія “Валеологія: сучасність і майбутнє”. Харків, 2014. Вип. 15 (№ 1109). С. 65–69.
3. Білик В. Науково-теоретичне підґрунтя формування готовності майбутніх учителів до здоров'яформувальної діяльності у початковій школі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія “Валеологія: сучасність і майбутнє”. 2014. № 1139. Вип. 18. С. 76–81.
4. Васильєва М. Роль деонтологічної підготовки у процесі професійної підготовки сучасного педагога. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2010. № № 26–27. С. 36–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2010_26-27_8 (дата звернення: 02.09.2022).
5. Гвоздій С. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей до безпеки життя і професійної діяльності : монографія. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016. 420 с.
6. Глінчук Ю. Система формування працезахоронної компетентності майбутніх учителів початкової школи : монографія. Рівне : Доцент, 2021. 520 с.
7. Демінська Л. Аналіз змісту й умов використання здоров'язберігаючих технологій у системі загальноосвітніх шкіл. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 11. С. 23–26.
8. Єфімова В. Здоров'язбережувальна діяльність у школах здоров'я: зарубіжний досвід. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2012. № 3. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2012/2012_3_16.pdf (дата звернення: 02.09.2022).
9. Оцінка стану здоров'я школярів загальноосвітніх навчальних закладів різного типу / І. Калиниченко та ін. *Вісник Сумського державного університету*. Серія “Медицина”. 2012. № 1. С. 172–177.
10. Стан здоров'я школярів в Україні / С. Нянковський та ін. 2012. № 5 (40). URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/32962> (дата звернення: 03.09.2022).
11. Цина А. Визначення основних принципів соціальної відповідальності з охорони праці. *Педагогічні науки*. 2012. № 5. С. 20–26.
12. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідеміологічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України / за ред. О. Квіташвілі. Київ : МОЗ України, ДУ “УІСД МОЗ України”, 2015. 460 с. С. 35–61.
13. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідеміологічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2017 р. / МОЗ України, ДУ “УІСД МОЗ України”. Київ, 2017. 516 с. С. 53.
14. SOS – Społeczna Odpowiedzialność Studentów. URL: <http://katzm.uek.krakow.pl/sos-spoleczna-odpowiedzialnosc-studentow/> (дата звернення: 04.09.2022).
15. Sustainable development in the European Union. 2015 monitoring report of the EU Sustainable Development Strategy 2015. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6975281/KS-GT-15-001-EN-N.pdf> (дата звернення: 03.09.2022).
16. Corporate social responsibility: A comparative analysis of perceptions of practicing accountants and accounting students / N. Ibrahim et al. *Journal of Business Ethics*. 2006. Vol. 66. P. 157–167.

References:

1. Avdieienko I. A. (2016). Rozvytok kultury zdorovia studentiv v osvितnomu seredovyschi vyshchoho navchalnogo zakladu [Development of the health culture of students in the educational environment of a higher educational institution] : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07 / Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. Kharkiv. 238 s.
2. Berezhna T. I. (2014). Formuvannya zdoroviazberzhuvalnogo seredovyscha u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Formation of a health-preserving environment in a general educational institution]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina*. Ser.: Valeolohiia: suchasnist i maibutnie. Kharkiv. Vyp. 15 (№ 1109). S. 65–69.
3. Bilyk V. H. (2014). Naukovo-teoretychne pidgruntia formuvannya hotovnosti maibutnikh uchyteliv do zdoroviaformovalnoi diialnosti u pochatkovii shkoli [The scientific and theoretical basis of the formation of the readiness of future teachers for health-forming activities in primary school]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina*. Ser.: Valeolohiia: suchasnist i maibutnie. № 1139. Vyp. 18. S. 76–81.
4. Vasylieva M. P. (2010). Rol deontolohichnoi pidhotovky u protsesi profesiinoi pidhotovky suchasnoho pedahoha [The role of deontological training in the process of professional training of a modern teacher]. *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity*. № № 26–27. S. 36–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pipo_2010_26-27_8 (дата звернення: 02.09.2022).
5. Hvozdi S. (2016). Teoretychni zasady pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh spetsialnostei do bezpeky zhyttia i profesiinoi diialnosti: monohrafiia [Theoretical and methodical principles of training future specialists of socioeconomic specialties for safety of life and professional activity]. Odesa : Odeskiy natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. 420 s.
6. Hlinchuk Yu. O. (2021). Systema formuvannya pratseokhoronnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoii shkoli : monohrafiia. Rivne : Dotsent. 520 s.
7. Deminska L. O. (2010). Analiz zmistu y umov vykorystannia zdoroviazberihaiuchykh tekhnolohii u systemi zahalnoosvitnikh shkil [Analysis of the content and conditions of use of health-preserving technologies in the system of secondary schools]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*. № 11. S. 23–26.
8. Iefimova V. (2012). Zdoroviazberzhuvalna diialnist u shkolakh zdorovia: zarubizhnyi dosvid [Health-preserving activities in health schools: foreign experience]. *Porivnialno-pedahohichni studii*. № 3. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/poriv_ped_stydii/2012/2012_3_16.pdf (дата звернення: 02.09.2022).
9. Kalynychenko I. O., Stetsenko O. V., Stetsenko N. M., Stefanyk T. V. (2012). Otsinka stanu zdorovia shkoliariv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv riznoho typu. *Visnyk SumDU*. Ser.: “Medytsyna”. № 1. S. 172–177.
10. Niankovskiy S. L., Yatsula M. S., Chykailo M. I., Pasechniuk I. V. (2012). Stan zdorovia shkoliariv v Ukraini. *Zdorove rebenka*. № 5 (40). URL: <http://www.mif-ua.com/archive/article/32962> (дата звернення: 03.09.2022).
11. Tsyna A. (2012). Vyznachennia osnovnykh pryntsyviv sotsialnoi vidpovidalnosti z okhorony pratsi [Determination of the basic principles of social responsibility for labor protection]. *Pedahohichni nauky*. № 5. S. 20–26.
12. Shchorichna dopovid pro stan zdorovia naseleennia, sanitarno-epidemiolohichnu sytuatsiiu ta rezultaty diialnosti systemy okhorony zdorovia Ukrainy [Annual report on the state of health of the population, the sanitary and epidemiological situation and the results of the activity of the health care system of Ukraine] (2015) / za red. Kvitashvili O. Kyiv : MOZ Ukrainy, DU “UISD MOZ Ukrainy”. 460 s. S. 35–61.
13. Shchorichna dopovid pro stan zdorovia naseleennia, sanitarno-epidemiolohichnu sytuatsiiu ta rezultaty diialnosti systemy okhorony zdorovia Ukrainy [Annual report on the state of health of the population, the sanitary and epidemiological situation and the results of the activity of the health care system of Ukraine]. 2017 r. / MOZ Ukrainy, DU “UISD MOZ Ukrainy”. Kyiv, 2017. 516 s. S. 53.
14. SOS – Społeczna Odpowiedzialność Studentów [SOR – Students’ Social Responsibility]. URL: <http://katzm.uek.krakow.pl/sos-spoleczna-odpowiedzialnosc-studentow/> (ostatni dostep: 04.09.2022).
15. Sustainable development in the European Union. 2015 monitoring report of the EU Sustainable Development Strategy. URL: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/6975281/KS-GT-15-001-EN-N.pdf> (last accessed: 03.09.2022).
16. Ibrahim N. A., Angelidis J. P., Howard D. P. Corporate social responsibility: A comparative analysis of perceptions of practicing accountants and accounting students. *Journal of Business Ethics*. 2006. Vol. 66. P. 157–167.

Hlinchuk Yu. Development of social responsibility for the labor protection of future teachers in the context of Ukraine’s European progress

Attention is drawn to the need for the development of social responsibility for the labor protection of future teachers (as a conscious attitude to the requirements of social necessity regarding the preservation of life, health and working capacity of students) in the context of the European choice of Ukraine and the role of education in ensuring the sustainable development of society. A theoretical analysis of the problem of the development of social responsibility for labor protection of future teachers as a component of their labor protection training is carried out. It was revealed that the awareness of the influence of teachers on the life, health and work capacity of schoolchildren in Ukraine against the background of the implementation of European values was reflected in the fundamental educational documents and in scientific research. However, it has been established that during the time of obtaining general secondary education, representatives of the young generation lose their health in masse. It is asserted that the development of social responsibility for labor protection of future teachers at the stage of professional training is insufficient due to a number of the following reasons: frequent changes (or lack thereof) of higher education standards; removal of labor protection disciplines from educational programs for the training of future teachers; ineffectiveness of the development of social responsibility for labor protection at the expense of individual educational components; transferring the content of the educational material from the relevant courses, which have been taught for a longer period of time for future specialists in other fields (primarily, technical); insufficient application of innovative educational technologies. Based on the above, it is concluded that the development of social responsibility for labor protection of future teachers needs significant improvement, taking into account the urgent need to increase the level of labor protection of schoolchildren as a strategic social potential of the Ukrainian nation.

Key words: social responsibility, labor protection, future teachers, students of general secondary education.